

Alexandru F. VOICU

PERCEPȚIA SUBIECTIVĂ A CALITĂȚII DE CETĂȚEAN ROMÂN

Cum sunt posibile statele democratice multinaționale? De-a lungul timpului, această întrebare s-a dovedit a fi una dintre cele mai fertile în termeni de răspunsuri, de soluții și de critici ale acestora. Ultimele evoluții ale teoriei politice normative în acest domeniu se leagă indiscutabil de **teoria liberală a drepturilor minoritare** a lui Will Kymlicka (**teoria cetățeniei multiculturală**), care aruncă lumină asupra unor concepte precum *multiculturalitate*, *drepturi colective* sau *neutralitatea etnoculturală a statului de drept* și propune câteva teze sau principii fundamentale pe baza cărora liberalismul, ca sistem de idei, poate și trebuie să fie amendat pentru ca problemele minorităților să capete soluții viabile.

Efectele teoriei lui Kymlicka sunt diferite în funcție de context, existând două situații distincte și ușor identificabile: *contextul democrațiilor consolidate* și *contextul democrațiilor tinere*, care și-au (re)dobândit recent independența, majoritatea aflându-se într-o situație post-totalitară sau post-dictatorială. În primul caz, teoria liberală a drepturilor minoritare practic doar ridică la rang de recomandare normativă ceea ce se întâmplă *de facto* în cadrul democrațiilor consolidate și prospere. De cealaltă parte, democrațiile tinere se confruntă cu „standarde duble” în problema minorităților – în special statele candidate la Uniunea Europeană – mai exact cu prescripții normative în privința echității etnoculturale (dificil de pus în practică în condițiile unei faze incipiente a consolidării democrației și statalității), prescripții pe care statele din prima categorie nu au fost nevoite să le ia în considerare la momentul definitivării propriilor construcții naționale¹.

Este de aceea deosebit de importantă **investigarea aplicabilității teoriei liberale a lui Will Kymlicka în cazul României**, o democrație tânără care se definește ca „stat național unitar” și care se caracterizează printr-o diversitate etnoculturală semnificativă.

Un asemenea demers nu poate exclude explorarea (prealabilă) a *percepțiilor subiective* ale cetățenilor români de diferite etnii în privința aspectelor puse în discuție de teoria lui Kymlicka. Înainte de a implementa decizii în spiritul și litera teoriei liberale a drepturilor minoritare se cuvine să investigăm empiric modul de structurare a relațiilor interetnice, măsura în care diferitele grupuri etnoculturale se simt amenințate unele de altele, modul în care este

1 Levente Salat, *Multiculturalismul liberal*, Polirom: Iași, 2001, pp. 328-333.

percepută subiectiv calitatea de cetățean român, care sunt nevoile (în termeni de drepturi) pe care le resimt grupurile minoritare și așa mai departe.

Lucrarea de față își propune să exploreze **modul de raportare subiectivă la calitatea de cetățean român** în rândul membrilor diferitelor etnii din interiorul granițelor României. Demersul este orientat înspre aspectele generale luate în considerare în discuțiile pe marginea conceptului de cetățenie: *drepturi* (individuale și colective) ale cetățenilor în raport cu statul, *obligații* ale cetățenilor (inclusiv loialitatea față de statul român), precum și cetățenia ca *sursă a identității politice*. Folosind date din Barometrul Relațiilor Etnice din 2002, vom investiga aceste aspecte, încercând să identificăm eventuale diferențe în rândul membrilor diferitelor etnii și să oferim posibile explicații, pentru ca în final să putem avea o viziune coerentă asupra percepției subiective a cetățeniei în România. Înainte de aceasta, este utilă o prezentare succintă a conceptului de cetățenie, precum și o trecere în revistă a principiilor fundamentale ale teoriei cetățeniei multiculturale a lui Will Kymlicka.

Evoluția istorică a conceptului de cetățenie²

Termenul de *cetățenie* a apărut în Grecia antică, în orașele-cetăți Sparta și Atena. În ambele cazuri, cetățenia presupunea o loialitate puternică față de cetate, însă, în cazul Atenei, ea se exercita într-o formă „democratică” – e drept, doar de către un număr redus de cetățeni, în rândul cărora nu se regăseau sclavii, străinii, femeile sau copiii.

Perioada dominației romane a adus cu sine noi valențe ale noțiunii de cetățenie: a apărut noțiunea de *civitas sine suffragio* (cetățeni cu drepturi civice, dar fără dreptul de a alege sau de a fi aleși) – situație valabilă pentru popoarele cucerite – a apărut cetățenia multiplă și, cel mai important, noțiunea de cetățean al imperiului a început să fie asociată cu așa-numitele „virtuți civice” (devotament patriotic față de obligații și legi, disponibilitatea de a lupta pentru binele imperiului etc.), virtuți a căror cultivare era dezirabilă, aducând cu sine sentimente de demnitate și de autoapreciere.

În tradiția clasică a „virtuților civice”, diferiți gânditori și oameni politici au meditat, de-a lungul istoriei, la conceptul de cetățenie. Astfel, Machiavelli înțelegea prin cetățenie iubirea de libertate (înțeleasă ca nesupunere în fața opresiunii străine), dar și obligația permanentă a cetățenilor de a se achita de răspunderile ce le revin, obligație impusă prin educație, religie sau prin sancțiuni aspre în cazul contrar; Montesquieu a văzut în virtuțile civice ale cetățenilor o sursă de stabilitate a statului; Rousseau considera că libertatea presupune virtuți civice, dar și implicarea în treburile publice și în luarea

2 Această secțiune se bazează aproape exclusiv pe subcapitolul 11.3 (“Consecințele teoriei privind problemele cetățeniei și ale integrării europene”) al lucrării lui Levente Salat (pp. 292-321).

deciziilor politice – *cetățenii* erau văzuți ca atare în măsura în care luau parte la „puterea suverană”.

Bodin a fost primul care a atras atenția asupra legăturii dintre *cetățenie*, *teritorialitate* și *suveran*. Consecințele acestor relații conduc la cele patru aspecte ale cetățeniei, confirmate și exploatate de naționalismele „erei westphaliene” din teoria relațiilor internaționale. Aceste consecințe sunt următoarele: un singur suveran poate exercita puterea în mod legitim asupra unui teritoriu la un moment dat; nici o persoană nu poate fi supusă simultan mai multor suverani; toți cetățenii de pe un teritoriu au același statut legal și se află în aceeași relație cu suveranul; relațiile dintre cetățeni și dintre aceștia și suverani îi exclud pe străini.

Începând cu secolul al XVIII-lea, în perioada naționalismelor, *elementul identitar* a devenit o parte esențială a cetățeniei. Puse în fața problemei practice de a stabili cine se califică pentru statutul de cetățean (membru al comunității politice) și cine nu, statele au recurs, de cele mai multe ori, la unul dintre principiile *jus sanguinis* sau *jus soli*. Primul principiu face apel la „legăturile de sânge” (criterii de descendență), riscând să ducă la afectarea gravă a legitimității unui stat diversificat din punct de vedere etnic; cel de-al doilea principiu definește comunitatea pe criterii teritoriale și aduce cu sine pericole privind ridicarea cetățeniei celor care emigrează, neincluderea automată a imigranților sau acordarea statutului de cetățean persoanelor născute accidental pe teritoriul statului respectiv. Până la începutul secolului al XX-lea, cele mai multe state defineau cetățenia după principiul *jus sanguinis*; în zilele noastre, majoritatea lor au legi ale cetățeniei prin care se încearcă îmbinarea celor două principii.

Înainte de a încheia această sumară incursiune în istoria conceptului de cetățenie, se cuvine să mai menționăm o etapă importantă. Este vorba de seria de prelegeri ținute de T.H. Marshall la Cambridge și sintetizate după un an în lucrarea *Citizenship and Social Class* (1950). El arată că, înainte de toate, cetățenia semnifică apartenența deplină la o comunitate – însă membrii acesteia au un cuvânt de spus în privința condițiilor asocierii lor. Din tipuri diferite de comunități rezultă variante diferite ale cetățeniei, dar, de regula, structura lor este identică și cuprinde trei straturi (categoriile de drepturi): *cetățenia civilă* (asigurată de un sistem juridic echitabil care garantează libertatea persoanei și egalitatea în fața legii); *cetățenia politică* (dreptul de participare la procesul politic de luare a deciziilor); *cetățenia socială* (dreptul la un standard de viață echitabil, asigurat prin accesul liber la servicii sociale și educaționale).

Diferiți critici i-au reproșat autorului faptul că sugerează o egalitate calitativă între cele trei tipuri de drepturi (când, de fapt, drepturile sociale sunt fundamentale diferite de cele civile și politice), o anumită doză de etnocentrism (faptul că s-a inspirat în mod exagerat din exemplul britanic), precum și eșecul de a prevedea consecințele diversității etnice (ca efect al imigrației) și regionale, cu care Marea Britanie a ajuns să se confrunte ulterior. În aceste condiții, a devenit evident că problema cetățeniei necesită abordări mai complexe și mai diferențiate. Ne vom referi în continuare la câteva dintre

ele; pentru a nu ne îndepărta prea mult de la tema lucrării, ne vom focaliza asupra contradicției dintre latura integrativă a *cetățeniei* și forța diferențiatoră a *identităților culturale*.

Problematika cetățeniei în dezbaterile contemporane

În ultimele decenii, dezbaterile pe marginea conceptului de cetățenie au încercat să găsească soluții la problemele diversității etnoculturale. Noile abordări în problema cetățeniei au la bază regândirea conceptelor de *comunitate politică* și de *integrare*.

Astfel, Jurgen Habermas se întreabă dacă nu cumva modelul cetățeniei democratice, așa cum este el înțeles în mod curent, nu este aplicabil doar statelor omogene din punct de vedere etnocultural. În cadrul statelor națiuni, cetățenia democratică a oferit un cadru stabil pentru „o solidaritate abstractă, mediată pe cale legală”, legitimitate democratică și o formă de integrare socială (prin funcția sa de generare a unei culturi politice comune).³ Nimic nu ne garantează însă că aceleași lucruri se vor întâmpla și în cazul societăților din ce în ce mai complexe și diversificate de azi.

Încercând să răspundă acestei provocări, Habermas propune înlocuirea naționalismului cu *patriotismul constituțional*: în condițiile în care culturile minoritare respectă principiile constituționale, cultura majoritară trebuie să renunțe să definească o cultură politică oficială, generalizată. Șansele de reușită ale acestui demers depind, arăta Habermas, de măsura în care cetățenia democratică ajunge să garanteze nu doar drepturile politice, dar și pe cele *culturale*. El se arată încrezător în șansele apariției unui „patriotism constituțional european” în spațiul Uniunii Europene.

Peter M. Leslie analizează procesul de federalizare a Europei, încercând să evalueze costurile și beneficiile culturale aferente. Analiza sa conduce la două concluzii principale privind dificultățile acestui demers.

Pe de o parte, el militează pentru o separare între competențele economice și de securitate (exercitate la nivel federal) și politicile culturale (în privința cărora, fiecare stat membru ar trebui să aibă independență); acest lucru este însă dificil de realizat, întrucât statele membre pot să reacționeze la politicile federale prin sporirea suportului pentru culturile naționale, ceea ce poate împiedica procesul de federalizare.

Pe de altă parte, libertatea pe care aranjamentul federal o aduce membrilor poate ajunge să fie exploatată de aceștia în sensul destabilizării situației de ansamblu. Pericolul acesta poate fi depășit doar dacă membrii respectivi

3 Jurgen Habermas, “The European Nation-State – Its Achievements and Its Limits. On the Past and Future of Sovereignty and Citizenship”, în Gopal Balakrishnan (ed.), “Mapping the Nation”, Verso, Londra – New York, 1996, p. 289, în: Levente Salat, op. cit., p. 306.

au sisteme de valori compatibile – or, tocmai aceasta nu se întâmplă în cazul conflictelor etnoculturale.⁴

Voi trece pe scurt în revistă teoria drepturilor minoritare a lui Will Kymlicka. Utilitatea sa este enormă, în condițiile în care o caracteristică evidentă a debaterilor pe marginea cetățeniei este „timiditatea cu care autorii aplică propriile teorii ale cetățeniei la sfera politicilor publice”⁵.

Teoria cetățeniei multiculturale a lui Kymlicka

Teoria liberală a drepturilor minoritare (*teoria cetățeniei multiculturale*) elaborată de Will Kymlicka propune o posibilă soluție pentru gestionarea consecințelor diversității etnoculturale, prin prisma filozofiei politice normative. În gestionarea conflictelor etnoculturale, argumentează autorul, statele de pretutindeni tind să subordoneze dreptatea și echitatea imperativului stabilității interne. Mai mult decât atât, nu există un consens între actorii internaționali importanți despre modul în care s-ar putea ajunge la soluții de fond în conflictele etnoculturale, fără ca aceasta să producă destabilizare. De aici rezultă, pe de o parte, standarde duble în abordarea conflictelor etnoculturale și, pe de altă parte, necesitatea recurgerii la violență de către minoritățile care doresc să fie luate în seamă. Evidențiind aceste două consecințe, Kymlicka constată eșecul științelor politice și conchide că se impune reconsiderarea conceptelor folosite. Desigur, dimensiunile reduse ale acestei lucrări nu permit decât, cel mult, o prezentare succintă, foarte generală, a soluției propuse de Kymlicka⁶.

Dintre conceptele clarificate de autor, două au relevanță pentru tema tratată aici: neutralitatea etnoculturală a statului de drept și drepturile colective.

Conceptul de *neutralitate etnoculturală a statului de drept*, folosit abuziv, în opinia lui Kymlicka, desemnează situația în care, în condițiile statului de drept bazat pe democrația liberală, problema etniei nu (mai) este relevantă (așa-numita *neglijență benefică*). Prin prisma acestei abordări, situațiile în care minoritățile cer recunoaștere oficială și drepturi sunt asimilate „naționalismelor de secol 19”. Kymlicka argumentează că teoria neglijării benefice este un mit, câtă vreme cele mai moderne state sunt naționale și au limbi oficiale. Dezavantajate evident de această realitate, minoritățile au trei alternative de acțiune: asimilarea, autoizolarea sau revendicarea dreptului legitim de construire a modernității *în mod similar majorității* (ceea ce presupune autonomie). Concluzia lui Kymlicka este că prezentarea dorinței de autonomie drept „naționalism de secol 19” nu se susține. În același context, autorul definește conceptul

4 Levente Salat, op. cit., pp. 316-8.

5 Will Kymlicka și Wayne Norman (1995), “Return of The Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory” în Ronald Beiner (ed.) *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York Press, p. 300.

6 Lucrarea de referință a lui Kymlicka pentru tema tratată aici este *Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights*, Oxford University Press, 1995.

de cultură societală ca fiind *acea parte a culturii care este instituționalizată, se regăsește în spațiul public și pe care se construiește modernitatea.*

Celălalt concept important pe care îl clarifică autorul teoriei cetățeniei multiculturală este acela de **drepturi colective**, termen care a ajuns să fie exploatat politic în mod excesiv. Kymlicka arată că în cazul oricărui drept colectiv există două componente, între care trebuie să existe un echilibru: pe de o parte, o componentă de *protecție internă* a comunității (împotriva disidenței membrilor); pe de altă parte, *protecția externă*, împotriva deciziilor majorității (conform intereselor proprii). Autorul identifică trei tipuri de soluții instituționale de protecție a comunităților etnoculturale: *drepturi specifice de reprezentare* (discriminare pozitivă), *drepturi politnice* (protejarea acelor drepturi care nu pot fi susținute în condițiile economiei de piață, cum e cazul drepturilor culturale) – aplicabile, de exemplu, imigranților – și *autonomia*, în diferite forme. Kymlicka atrage atenția că refuzul de a accepta legitimitatea drepturilor colective indică o confuzie conceptuală; pe de altă parte, el arată că instituționalizarea drepturilor colective nu trebuie să presupună violarea drepturilor individuale.

Teoria propriu-zisă a lui Kymlicka poate fi sintetizată prin intermediul a două teze fundamentale și a două teze auxiliare (adiacente).

Prima teză fundamentală postulează existența unei legături indisolubile între libertatea individuală și apartenența culturală. Un individ poate fi liber doar dacă are opțiuni; de aici rezultă necesitatea existenței *contextului social*, care nu este altceva decât cultura societală, așa cum este ea definită mai sus. Așadar, *pentru a proteja individul, acestuia trebuie să i se protejeze dreptul la context.*

A doua teză fundamentală afirmă că *trebuie să admitem egalitatea morală a comunităților culturale.* Concluzia imediată este că discursul predominant liberal nu poate fi folosit întotdeauna în argumentare; soluțiile la problemele diversității etnoculturale nu se pot obține decât prin dialog și ele diferă de la un caz la altul.

Prima teză adiacentă tratează problema comunităților intolerante. Există comunități antiliberales, însă amestecul arbitrar al majorității, chiar animat de scopuri liberale, este în esență antiliberal (desigur, se exclud situațiile extreme, încălcările grave și repetate ale drepturilor omului⁷). Chiar dacă protecția instituționalizată a contextului social poate avea unele consecințe antiliberales, nu se poate renunța la principii pe baza unor cazuri limitate la număr. Autorul insistă că există mijloace liberale de diseminare a principiilor liberale – de pildă, convingerea.

7 Kymlicka face o distincție între situația în care restricțiile interne se bazează pe consensul larg al membrilor comunității (care au posibilitatea de a părăsi comunitatea dacă doresc) și cazul în care comunitatea este condusă de un dictator nepopular, neexistând condițiile părăsirii comunității (vezi Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford University Press, 1995, p. 170, în L. Salat, op. cit., p. 198).

În fine, cea de-a două teză adiacentă abordează *problema solidarității sociale*, amenințată de cetățenia diferențiată (multiculturală) care rezultă din acordarea celor trei tipuri de drepturi colective descrise mai sus. Kymlicka recunoaște că o soluție normativă la această problemă *pur și simplu nu există* în cadrul multiculturalismului liberal. Cu toate acestea, el restrânge problema la situația autonomiei, arătând că în celelalte două cazuri (drepturile specifice și drepturile polietnice) se urmărește sporirea șanselor de integrare, și (re)afirmă că refuzul recunoașterii dreptului la context este foarte puțin probabil să aibă consecințe pozitive pentru solidaritatea la scară globală.

Metodologie și date

Folosind datele furnizate de Barometrul Relațiilor Etnice din 2002, voi încerca să investighez percepțiile subiective ale cetățenilor români de diferite etnii asupra aspectelor principale ale cetățeniei.

Pentru investigarea **percepției loialității față de statul român**, mă voi folosi de următoarea întrebare din chestionar:

– *În ce măsură sunteți de acord cu următoarele afirmații: „Oamenii ar trebui să-și sprijine țara chiar dacă lucrurile nu merg bine” (Q 10)*

În ceea ce privește drepturile cetățenilor, voi porni de la cele trei categorii de **drepturi colective** identificate de Kymlicka și descrise succint în secțiunea anterioară. Pentru fiecare din subdimensiunile drepturilor colective, voi folosi drept indicatori itemi din chestionar, după cum urmează:

a) pentru **drepturile specifice de reprezentare**: nu am identificat itemi corespunzători;

b) pentru **drepturile polietnice**:

– *În ce măsură sunteți de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale maghiarilor din România? (Q 11)*

– *În ce măsură sunteți de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale romilor din România? (Q 11)*

– *În ce condiții ați fi de acord cu înființarea în România a unei universități de stat cu predare în limba maghiară?(Q 12)*

– *În ce măsură considerați că trebuie să existe locuri rezervate pentru romi în cadrul colegiilor și facultăților? (Q12 a)*

c) pentru **autonomie**:

– *În ce măsură sunteți de acord că următoarele lucruri ar duce la îmbunătățirea relațiilor interetnice? (Q 43)*

Acordarea unei autonomii administrative mai mari comunităților locale.

În zonele în care predomină alte naționalități, poliția să fie alcătuită din cât mai multe persoane aparținând acelor naționalități.

În abordarea problemei cetățeniei ca **sursă a identității politice**, mă voi folosi de următorii itemi:

– *În ce măsură sunteți de acord cu următoarele afirmații: (Q 10)*

Prefer să fiu cetățean român decât să fiu cetățean al oricărei alte țări.

Sunt multe lucruri pentru care trebuie să-mi fie rușine că sunt cetățean român.

Pentru a avea o imagine mai clar conturată a percepției calității de cetățean român, este interesant dacă împingem puțin mai departe investigația, folosindu-ne de cadrul schițat de teoria lui Kymlicka. Este important să aruncăm puțină lumină nu doar asupra percepției drepturilor colective, cât și în privința percepției *neutralității etnoculturale a statului de drept* – cel de-al doilea concept important al teoriei lui Kymlicka pe care l-am reținut aici. În acest demers, mă voi folosi de următorul item:

– *Cum ați aprecia legile românești cu privire la drepturile minorităților?(Q 34)*

Voi analiza distribuțiile de frecvențe pentru acești itemi din chestionar, pe câte un eșantion reprezentativ al maghiarilor, romilor și, pentru comparație, al românilor.

Percepția subiectivă a cetățeniei în România

În privința **percepției loialității față de statul român**, observăm că 90,5% dintre maghiari consideră că oamenii ar trebui să-și sprijine țara⁸ chiar dacă lucrurile nu merg bine (este relevant că 65,7% sunt „total de acord” cu această afirmație). În rândul romilor, o majoritate covârșitoare (95, 2%) valorizează loialitatea față de țară (80,2% într-o manieră puternică). În cazul etnicilor români procentele sunt mai mari, dar situația este destul de asemănătoare: 94,1% valorizează pozitiv loialitatea față de țară (78,2% destul de ferm).

În privința **drepturilor poliетnice**, maghiarii sunt, în proporție de 96,3%, de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale propriei etnii, iar 61,3% dintre ei ar fi de acord cu înființarea unei universități de stat maghiare, fără nici un fel de condiții. Este interesant faptul că proporția lor scade atunci când vine vorba de acordarea de drepturi poliетnice similare minorității rome: 88,4% dintre ei sunt de acord ca statul român să susțină organizațiile culturale ale romilor și doar 43,5% dintre ei sunt de acord cu existența locurilor rezervate pentru romi în cadrul colegiilor și facultăților.

În cazul romilor, proporțiile sunt relativ inversate. Astfel, 94% consideră că statul român ar trebui să susțină organizațiile culturale ale propriei etnii, iar 78,4% dintre ei consideră utilă discriminarea pozitivă în admiterea la colegii și facultăți. Atunci când vorbesc despre maghiari, doar 65,4% aprobă susținerea statului pentru organizațiile culturale ale acestei etnii și doar 22,2% se declară de acord în orice condiții cu înființarea unei universități de

8 Itemul este ultimul dintr-o serie de 6 afirmații în legătură cu care respondenții au fost întrebați în ce măsură sunt de acord; întrucât toate celelalte 5 afirmații fac explicit referire la România și la calitatea de cetățean român, am considerat că și această ultimă afirmație a fost percepută de respondenți ca făcând referire la România.

stat în limba maghiară. Putem constata că membrii ambelor etnii sunt mult mai toleranți atunci când se pune în discuție conservarea specificităților culturale ale celorlalți, decât atunci când miza este obținerea de avantaje concrete, instituționalizate.

Românii sunt mai puțin toleranți în privința acestor drepturi politice: aproximativ 60% declară că sunt de acord cu susținerea organizațiilor maghiare și române de către stat. În ceea ce privește problema învățământului superior, ea merită o prezentare mai detaliată. Universitatea maghiară de stat nu are foarte mulți adepți: 14,3% se declară de acord cu înființarea ei fără nici o condiție și 35,2% dintre români nu sunt de acord sub nici o formă cu înființarea ei. Însă aproape jumătate dintre români (45,3%) se arată deschiși în această problemă *în măsura în care statul român participă parțial sau deloc la finanțarea universității maghiare*. Argumentul economic pare să fie explicația pentru atitudinea aparent intolerantă a multor români. În ceea ce privește discriminarea pozitivă a romilor în universități, doar 33,1% se declară de acord în mare sau în foarte mare măsură; 33% se arată receptivi doar în mică măsură, iar 33,9% refuză această posibilitate.

Principala observație care se poate formula în legătură cu acești doi indicatori este că nu sunt perfect comparabili: înființarea unei universități maghiare de stat nu e echivalentul discriminării pozitive a romilor la admiterea în învățământul superior. Cu toate acestea, ambele sunt forme ale drepturilor politice pentru domeniul educației (superioare) și cred că pot fi considerați indicatori (desigur, imperfecti) ai acestora. O problema mai gravă ar fi poate cea a politizării excesive a problemei înființării unei universități de stat maghiare, ceea ce a dus, probabil, la distorsionarea rezultatelor, în sensul scăderii proporției celor care se declară de acord fără obiecții cu acest obiectiv. (Tabelul 1)

În privința **autonomiei**, constatăm că peste 90% dintre maghiari consideră că autonomia administrativă și sporirea numărului de polițiști maghiari în zonele în care această etnie este majoritară ar duce la îmbunătățirea relațiilor interetnice. Majoritatea romilor le împărtășesc opiniile, însă în proporții mai mici: 67,8% văd în autonomia administrativă o soluție pentru îmbunătățirea relațiilor etnice, iar 72,7% consideră dezirabilă sporirea numărului de polițiști de aceeași etnie cu cea care este majoritară (este totuși greu să ne imaginăm că majoritatea respondenților aveau în minte polițiști romi atunci când au răspuns la întrebare; itemul rămâne totuși relevant pentru percepția subiectivă asupra autonomiei, ca drept colectiv). Proporțiile extrem de mari ale maghiarilor care valorizează pozitiv aceste aspecte ale autonomiei indică măsura în care ele sunt percepute ca probleme acute ale comunităților lor. Jumătate dintre români nu par să privească aceste aspecte ale autonomiei drept modalități viabile de îmbunătățire a relațiilor interetnice; poate fi relevant și faptul că peste 70% dintre ei consideră că membrii etniei majoritare se află în relații de colaborare cu membrii minorităților etnoculturale (vezi tabelul 2).

Tabelul 1. Drepturile poliетnice. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care s-au declarat "mai degrabă de acord" și "total de acord" cu afirmațiile respective (vezi secțiunea Metodologie și date).

Drepturi poliетnice	Maghiari	Romi	Români
Organizații culturale ale maghiarilor	96,3%	65,4%	58,2%
Organizații culturale ale romilor	88,4%	94,0%	60,2%
Universitate maghiară de stat	61,3%	22,2%	14,3%
Locuri rezervate în facultăți pentru romi	43,5%	78,4%	33,1%

Tabelul 2. Autonomia. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care s-au declarat "mai degrabă de acord" și "total de acord" cu afirmațiile respective (vezi secțiunea Metodologie și date).

Autonomie	Maghiari	Romi	Români
Autonomie administrativă	93,0%	67,8%	52,9%
Polițiști de aceeași naționalitate	91,5%	72,7%	47,8%

Tabelul 3. Percepția calității relațiilor interetnice. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care au caracterizat relațiile dintre etnii, luate două câte două, ca fiind "de colaborare" (vezi secțiunea Metodologie și date).

Cetățenia ca sursă a identității politice	Maghiari	Romi	Români
Preferabil cetățean român decât al altei țări	50,3%	85,0%	85,9%
Cetățenia română nu e stânjenitoare	57,7%	77,4%	80,6%

Tabelul 4. Cetățenia ca sursă a identității politice. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților care s-au declarat "mai degrabă de acord" și "total de acord" cu prima afirmație, respectiv "mai degrabă în dezacord" sau în "dezacord total" cu cea de-a doua afirmație (vezi secțiunea Metodologie și date).

Relații interetnice (cooperare)	Maghiari	Romi	Români
Români și maghiari	66,9%	81,8%	76,0%
Români și romi	54,5%	86,4%	70,9%
Maghiari și romi	49,0%	76,1%	57,3%

Tabelul 5. Drepturile minorităților. Cifrele reprezintă proporțiile respondenților din fiecare eșantion care au optat pentru fiecare din variantele de răspuns.

Minoritățile au...	Români	Maghiari	Romi
Prea multe drepturi	21,6%	2,5%	4,8%
Prea puține drepturi	11,8%	64,0%	72,8%
Atâtea drepturi câte le trebuie	66,6%	33,5%	22,4%

Data fiind forma întrebărilor, este util să aruncăm puțină lumină și asupra percepției subiective a relațiilor interetnice – cu alte cuvinte, în ce măsură consideră respondenții că *este nevoie* de o îmbunătățire a relațiilor interetnice. Am ales un item prin care respondenților li se cerea să aprecieze relațiile interetnice având la dispoziție variantele „conflictuale”, „de colaborare” și „ignorare reciprocă”. În tabelul 3 am sintetizat informațiile obținute, făcând referire doar la relațiile de colaborare. În foarte mare măsură, diferențele până la 100% sunt reprezentate de celelalte două categorii.

În privința **cetățeniei ca sursă a identității politice**, doar jumătate dintre maghiari (50,3%) declară că preferă să fie cetățeni români decât al oricărei alte țări; proporția celor care nu consideră că ar fi multe lucruri pentru care trebuie să le fie rușine că sunt cetățeni români este asemănătoare (57,7%). În rândul romilor, proporțiile corespunzătoare sunt mult mai mari: 85% preferă să fie cetățeni ai României și 77,4% nu văd cetățenia română ca fiind stânjenitoare. Totuși, indicatorul nu este foarte relevant pentru populația romă, întrucât nu exista o variantă alternativă de cetățenie, așa cum se întâmplă în cazul maghiarilor (poate doar cu excepția romilor vorbitori de limbă maghiară). Proporțiile relativ mici în cazul maghiarilor ridică un semn de întrebare referitor la măsura în care cetățenia, așa cum este ea definită de cultura majoritară, are capacitatea de a se constitui într-o sursă a identității politice pentru subiecții de altă etnie. Situația economică precară poate fi invocată ca sursă de distorsiuni, însă doar pentru primul item într-o măsură mai mare. Situația românilor este asemănătoare cu cea a romilor. Este interesant ca aproape 20% dintre români văd calitatea de cetățean al României ca fiind, într-o formă sau alta, stânjenitoare. (Tabelul 4)

În ceea ce privește percepția asupra **neutralității etnoculturale a statului român**, datele sunt cele din tabelul 5.

Observăm o discrepanță foarte mare între pozițiile exprimate de etnicii români, pe de o parte, și cele ale reprezentanților minorităților naționale, pe de altă parte. Două treimi dintre români (66,6%) consideră că statul român asigură minorităților suficiente drepturi, în timp ce, în proporții comparabile, maghiarii (64%) și romii (72,8%) consideră că statul român acordă prea puține drepturi minorităților. Deși întrebarea nu a fost construită ca indicator al percepției asupra neutralității etnoculturale a statului, cred că reușește să ofere un argument destul de clar în favoarea poziției lui Kymlicka în ceea ce privește acest concept: neglijența benefică este doar un mit – în realitate, minoritățile sunt dezavantajate în cadrul statelor naționale, chiar dacă acestea sunt democratice.

Cetățenie multiculturală în România? Concluzii și perspective de cercetare

Am încercat în această lucrare să schițez un demers de investigare a percepției subiective a calității de cetățean român. Am argumentat că, într-un demers de rezolvare a problemelor complexe pe care diversitatea etnoculturală le ridică în zilele noastre nu se poate trece la implementarea soluțiilor propuse de filozofia politică normativă fără o etapă intermediară, în care să se cerceteze *aplicabilitatea* teoriilor – în cazul de față, teoria cetățeniei multiculturale a lui Kymlicka. Înainte de a implementa decizii în spiritul și litera teoriei liberale a drepturilor minoritare se cuvine să investigăm empiric diferite aspecte care pot avea relevanță pentru teorie. Între acestea, problema cetățeniei ocupă, cred eu, un loc important.

Ce șanse are teoria lui Kymlicka de a se materializa în România? Cât de receptivi ar fi cetățenii români de diferite etnii la redefinirea cetățeniei? Ce probleme ar putea apărea?

O primă concluzie este aceea că loialitatea față de statul român este foarte ridicată în rândul celor trei etnii analizate aici. Aceasta este cu atât mai remarcabil cu cât condițiile economice nu sunt dintre cele mai stimulatoare în acest sens.

În ceea ce privește drepturile poli-etnice, problema este mai complicată. Membrii celor trei etnii se arată destul de receptivi la ideea susținerii de către stat a organizațiilor culturale ale minorităților. Proporția românilor este mai mică, însă avem motive să suspectăm și raționamente pur economice. Situația se schimbă consistent atunci când sunt puse în discuție drepturi de tipul *affirmative action*. Într-o măsură mai mare sau mai mică, reprezentanții *tuturor* celor trei etnii analizate aici se arată reticenți la măsuri care l-ar favoriza pe *celălalt*, într-un context concurențial. Sintetizând, putem spune că, în general, cetățenii români, indiferent de etnie, nu sunt suficient de pregătiți să accepte consecințele drepturilor poli-etnice.

Lucrurile stau puțin diferit în ceea ce privește autonomia. Atât maghiarii, cât și romii valorizează pozitiv autonomia administrativă și posibilitatea ca în zonele în care minoritățile etnice au o pondere semnificativă forțele de ordine să includă și reprezentanți ai acestora. Aproximativ jumătate dintre români sunt reticenți la aceste opțiuni. Deși indicatorii aleși aici sunt departe de a fi singurii importanți, se conturează destul de clar concluzia că minoritățile etnoculturale par să fie pregătite pentru diferite forme de autonomie (și, mai mult decât atât, cvasi-absența acestui tip de drepturi colective a ajuns să fie resimțită destul de acut), în timp ce românii nu. Cu toate acestea, relațiile interetnice sunt percepute ca fiind în cea mai mare măsură de colaborare.

Cetățenia română nu pare să fie o sursă suficient de puternică a identității politice⁹. Doar jumătate dintre maghiari se arată mulțumiți de statutul de cetățean român. Aceasta ne poate indica necesitatea reconsiderării conceptului de cetățenie; un bun punct de pornire îl reprezintă teoria lui Kymlicka.

Potențialele măsuri din sfera *policy* care ar încerca să conducă înspre redefinirea cetățeniei în termenii teoriei lui Kymlicka s-ar lovi în primul rând de mitul neutralității etnoculturale a statului de drept, care pare să fie foarte bine înrădăcinat în rândul populației majoritare. Persistența acestui mit ar avea un impact negativ puternic asupra implementării primei teze a teoriei lui Kymlicka, cea care postulează necesitatea protejării dreptului la context; câtă vreme o largă majoritate a românilor consideră că minoritățile au deja suficiente drepturi (iar încă aproape un sfert dintre români considera că acestea au chiar prea multe drepturi) se întrevăd mari dificultăți în acceptarea acestei idei.

Cea de-a doua piedică importantă, pe care am semnalat-o deja, rezidă în dificultățile întâmpinate de membrii diferitelor etnii în acceptarea consecințelor diferitelor tipuri de drepturi colective. În timp ce în cazul autonomiei, reticența românilor este ușor de înțeles și acceptat, nu același lucru se poate spune despre greutatea cu care reprezentanții unei etnii minoritare acceptă acordarea de drepturi poli-etnice celeilalte minorități.

În fine, paradoxul pe care l-am constatat aici (cetățenii români, indiferent de etnie, arată o loialitate puternică față de statul român și cu toate acestea cetățenia română nu pare să fie întotdeauna o sursă a identității acestora) ridică și el semne de întrebare în privința viabilității teoriei liberale a drepturilor minoritare în România.

Desigur, așa cum am arătat la început, investigarea empirică a percepției subiective a calității de cetățean este doar o direcție a cercetării aplicabilității teoriei lui Kymlicka la cazul României. Sunt însă multe alte întrebări cărora trebuie să li se răspundă înainte de a putea formula un verdict suficient de ferm.

Dimensiunile reduse ale lucrării nu au permis o analiza foarte amplă a percepției calității de cetățean român. S-ar putea ajunge la concluzii interesante printr-un demers de a afla cine sunt cei care au o opinie sau alta – mai precis, de a determina diferite asocieri între variabile, care să permită formularea de ipoteze cauzale. Concluziile obținute ar putea motiva cercetătorii să investigheze aplicabilitatea teoriei drepturilor minoritare și în alte direcții, atât în România, cât și în alte state confruntate cu problema diversității etnoculturale.

9 În această privință, singurul caz relevant este cel al maghiarilor, întrucât românii reprezintă cultura majoritară, iar romii nu au o alternativă la cetățenia română.

Bibliografie

- Beiner, Ronald (1995), „Why Citizenship Constitutes a Theoretical Problem in the Last Decade of the Twentieth Century” în Ronald Beiner (ed.) *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York Press.
- Ferreol, Gilles (2000), *Identitatea, cetățenia și legăturile sociale*, Iași: Polirom.
- Kymlicka, Will și Wayne Norman (1995), „Return of The Citizen: A Survey of Recent Work on Citizenship Theory” în Ronald Beiner (ed.) *Theorizing Citizenship*, Albany: State University of New York Press.
- Salat Levente (2001) *Multiculturalismul liberal*, Iași: Polirom.
- Salat Levente, *Multiculturalism și comunicare interculturală (suport de curs)*, vol. I.
- *** *Barometrul Relațiilor Etnice (2002)*, www.edrc.ro.